

“Бекитемин”

К.Тыныстанов ат. ЫМУнун
илимий иштер боюнча проректору,
техника илимдеринин доктору
К.Ж.Зиялиев

20-январь 2020-ж.

Семиз Кенандын 10.02.06 – түрк тилдери адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазган “Кыргыз жана түрк тилдериндеги дыйканчылык лексикасынын калыптанышы жана өнүгүшү” деген аталыштагы диссертациясына жетектөөчү мекеме катары К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин кыргыз тили кафедрасынын

КОРУТУНДУ ПИКИРИ

1. Изилдөө темасынын актуалдуулугу жана анын жалпы илимий, мамлекеттик программалар менен байланышы.

Кыргыз жана түрк элдери генетикалык жактан бир уңгудан, бир тамырдан тараганы тарыхый жактан да, илимий жактан да, аңыз-уламыштар аркылуу да ырасталып келе жатат. Демек, эки элдин айырмачылыктарына караганда окшоштуктары, өзгөчөлүктөрүнө караганда жалпылыктары арбыныраак экени талашсыз. Мындай окшоштук, жалпылыктар эл турмушунун бардык сфераларында, анын ичинде тилинде, маданиятында, адабиятында да учурайт. Алсак, тилдеги жалпылык, окшоштуктарды, ошону менен катар айырмачылыктарды лексикалык курамдан ачык байкоого болот.

Кыргыз жана түрк тилдеринин лексикасынын тарыхый өнүгүүсүндө анын маанилүү катмарларынын бири катары дыйканчылык лексикасын эсептөөгө болот. Анткени дыйканчылык маданиятынын, анын негизинде дыйканчылык лексикасынын өнүгүшү элдин жашоо образы, шарты жана эс тутуму, үрп-адаты, ишенимдери менен тыгыз байланышта. Демек, дыйканчылык лексикасы дыйканчылыктын гана өсүп-өнүгүшүн, калыптанышын туюндурбастан, жалпы эле тилдин тарыхына, тилдердин өз ара карым-катышына жана маданий-тарыхый өнүгүүгө тиешелүү айрым маселелерди чечүүгө өбөлгө боло алат. Экинчи жагынан, тили, дини бир элдердин тилиндеги окшоштук, жалпылыктар генетикалык мүнөзгө, ал эми айырмачылыктар элдердин жашоо образы, географиялык жашоо аймагы, башка элдер менен карым-катыштарына байланыштуу экенин аныктоо азыркы глобалдашуу шартында орчундуу мааниге ээ.

Тилекке каршы, ушул күнгө чейин тектеш тилдер болгон кыргыз жана түрк тилдериндеги дыйканчылык лексикасынын тектештирме тарыхый планда атайын изилдөөгө алынбаган, ага тиешелүү аталыштарды толтоо,

И. АРАБАЕВ атындагы КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ
КЫРГЫЗСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. И. АРАБАЕВА
№35-10-19 “21” 01 2020 ж/г

лексика-семантикалык планда классификациялоо, талдоо, жалпылык, окшоштук жана айырмачылыктарын аныктоо, этимологиясына, пайда болуу жана жасалуу жолдоруна байланышкан маселелерди системалуу иликтөө жүргүзүлбөгөн. Кыргыз жана түрк тилдериндеги дыйканчылык лексикасын тектештирме-тарыхый өңүттөн лингвистикалык иликтөөгө алуу кыргыз тил илими жана түрк тил илими үчүн да, жалпы эле түрк тилдери үчүн да илимий-теориялык жана практикалык мааниге ээ.

Демек, изилдөө темасынын актуалдуулугу ушул жагдайлар менен шартталган деп айтууга болот.

Изилдөө темасы жана проблемасы изденүүчүнүн жеке демилгеси менен тандалып алынган.

2. Диссертациянын «Окумуштуулук даражаларды ыйгаруу тартиби жөнүндөгү Жобонун» талаптарына туура келүүчү илимий жыйынтыктары.

Диссертациялык иште тектеш тилдер болгон кыргыз жана түрк тилдериндеги дыйканчылык лексикасын лексика-семантикалык, морфологиялык, этимологиялык өңүттө системалуу илимий изилдөөдөн алынган натыйжалар 10.02.06 - түрк тилдери адистигинин паспортуна жана «Окумуштуулук даражаларды ыйгаруу тартиби жөнүндөгү Жобонун» талаптарына ылайык келет. Иш бул багыттагы кийинки изилдөөлөр үчүн мааниге ээ боло турган, илимий негизделген төмөнкүдөй жыйынтыктарга ээ.

1-жыйынтык. Кыргыз жана түрк тилдериндеги дыйканчылык лексикасы кыргыз жана түрк элдеринин тарыхый-маданий өнүгүүсү менен тыгыз байланышта жана аталган тилдердеги номинативдик системанын негизин түзгөн подсистемалардын бири (1.2., 2.1., 2.2.).

2-жыйынтык. Кыргыз жана түрк тилдеринин лексикалык курамында дыйканчылык аталыштары когнитивдик мүнөзгө ээ болуу менен, аталган тилдердеги кесиптик лексиканын бир тармагын, анын ичинде агромаданий лексикалык корду түзөт (2.3., 2.4., 2.5., 2.6., 2.7., 2.8.).

3-жыйынтык. Дыйканчылыкка байланыштуу аталыштар (сөздөр) кыргыз жана түрк элдеринин агроменталдуулук жана этностук калыптануу спецификасын көрсөтө алат (2.1., 2.2., 3.2.).

4-жыйынтык. Кыргыз жана түрк тилдериндеги дыйканчылык лексикасы морфологиялык жана синтаксистик жолдор аркылуу жана тышкы булактардын негизинде пайда болуп, калыптанган жана андагы агглютинация менен сөз курамынын дифференциялык функциясы семантикалык мыйзам ченемдүүлүктүн негизинде ишке ашырылат (3.1., 3.2., 3.3., 3.4., 3.5.).

5-жыйынтык. Агглютинациялык универсалийлердин пайда болуусу географиялык ареал менен тыгыз байланышта жана аталган тилдердин геомейкиндиктеги таралуусу дыйканчылык лексикасындагы полисемиянын өнүгүүсүн шарттаган (3.5.2.)

3. Диссертациядагы илимий жыйынтыктардын (жоболордун), корутундулардын негизделиши жана ишенимдүүлүгү.

1-жыйынтык илимий жактан негизделген жана ишенимдүү, себеби жалпы түрк тилдери, кыргыз жана түрк тил илимдери, тил тарыхы, тектештирме-тарыхый тил илими, ошондой эле тарых, маданияттаануу, этнография боюнча илимий-теориялык материалдарга обзордук анализ жүргүзүүнүн негизинде чыгарылган.

2-жыйынтык кыргыз жана түрк лексикологиясы, лексикографиясы боюнча илимий-теориялык эмгектерге, азын-оолак когнитивдик тил илиминин көз караштарына таянуу менен чыгарылган, ошондуктан илимий жактан негизделген.

3-жыйынтык илимий жактан негизделген жана ишенимдүү, себеби кыргыз жана түрк тил илимдери, тектештирме-тарыхый тил илими, тарых, этнография боюнча илимий-теориялык материалдарга жана материалдарды талдоодон келип чыккан өз алдынча бүтүмдөргө негизделген.

4-жыйынтык илимий жактан негизделген жана ишенимдүү, себеби кыргыз жана түрк тилдеринин морфологиясынын, тагыраак, сөз жасоо системасы менен сөз жасоо жолдорунун принциптерине, ошондой эле тилдик жана тил аралык өздөштүрүүлөрдүн принциптерине таянып, практикалык материалдарды талдоо жана аларга өз алдынча көз караш менен мамиле жасоонун негизинде чыгарылган.

5-жыйынтык да кыргыз жана түрк тилдеринин тарыхы, лексикология, тилдик ареалдар, тарых, география боюнча илимий-теориялык эмгектерге, теориялык-методологиялык жоболорго таянуу менен, иллюстрациялык материалдардын негизинде чыгарылган, ошондуктан илимий жактан негизделген.

4. Диссертациядагы илимий жыйынтыктардын, бүтүмдөр менен корутундулардын жаңылык деңгээли.

1-жыйынтыкты жарым-жартылай жаңы деп эсептөөгө болот, анткени кайсы гана тилдеги кесиптик лексика болбосун, ал ошол элдин тарыхый-маданий өнүгүүсү, жашоо образы менен тыгыз байланышта экени жана аталган тилдеги (тилдердеги) номинативдик системанын негизин түзгөн подсистемалардын бири катары каралары лексикология боюнча эмгектерде, буга чейинки илимий-теориялык адабияттарда аныкталган.

2-жыйынтыкты жарым-жартылай жаңы деп эсептөөгө болот, анткени кесиптик лексиканын бардык тармактары сыяктуу эле дыйканчылык аталыштары тилдердин лексикалык курамында когнитивдик мүнөзгө ээ болуу менен, аталган тилдердеги кесиптик лексиканын бир тармагын, анын ичинде агромаданий лексикалык корду түзөрү лексикологиянын теориялык принциптеринен белгилүү.

3-жыйынтык жаңы болуп саналат, себеби дыйканчылыкка байланыштуу аталыштар (сөздөр) кыргыз жана түрк элдеринин агроменталдуулук жана этностук калыптануу спецификасын көрсөтө алары бул иште алгач ирет иликтөөгө алынган.

4-жыйынтыкты жаңы деп эсептөөгө негиз бар, анткени кыргыз жана түрк тилдериндеги дыйканчылык лексикасы морфологиялык жана синтаксистик жолдор аркылуу жана тышкы булактардын негизинде пайда болуп, калыптанганы жана андагы агглютинация менен сөз курамынын дифференциялык функциясы семантикалык мыйзам ченемдүүлүктүн негизинде ишке ашырылганы бул иште тиешелүү илимий-теориялык жоболордун жана иллюстрациялык материалдардын негизинде алгач ирет системалуу талдоого алынган.

5-жыйынтыкты да жаңы деп эсептөөгө болот, анткени агглютинациялык универсалийлердин пайда болуусу географиялык ареал менен тыгыз байланышта жана аталган тилдердин геомейкиндиктеги таралуусу дыйканчылык лексикасындагы полисемиянын өнүгүүсүн шарттаганы бул иште алгач ирет сөзгө алынган.

5. Алынган жыйынтыктардын ички биримдигин баалоо.

Семиз Кенандын диссертациялык изилдөөсү кыргыз жана түрк тилдериндеги дыйканчылык лексикасын тектештирме-тарыхый, лексика-семантикалык, морфологиялык, этимологиялык планда лингвистикалык иликтөөгө алуу жана алардагы окшоштук-жалпылыктар менен айырмачылыктарды ачып көрсөтүүгө арналып, аталган проблемалар боюнча изилдөөдөн алынган жыйынтыктар ички биримдикке, улантуучулук мүнөзгө, логикалык ырааттуулукка, маани-маңыздык байланыштуулукка ээ.

6. Алынган жыйынтыктардын тиешелүү актуалдуу проблемага, теориялык же колдонмо маселеге багытталышын баалоо.

Сеймиз Кенандын диссертациялык иши кыргыз тил илими менен түрк тил илиминде, жалпы эле түрк тилдери боюнча изилдөөлөрдө буга чейин изилдөөгө алына элек маселеге, башкача айтканда, кыргыз жана түрк тилдериндеги дыйканчылык лексикасын тектештирме-тарыхый планда системалуу иликтөөгө алуу жана алардагы окшоштук-жалпылыктар менен өзгөчөлүктөрдү изилдөөгө багытталган. Ошондуктан диссертациянын жыйынтыктары, материалдары, жоболору илимий изилдөөчүлүк, билим берүүчүлүк, практикалык мааниге ээ.

7. Диссертациянын негизги жоболорунун, жыйынтыктарынын, бүтүмдөрүнүн жетиштүү санда жарык көрүшү.

Диссертациялык изилдөөдөн алынган негизги жыйынтыктар, жыйынтык-корутундулар КР ЖАКнын тизмесине кирген же индекстелген системага кирген басылмаларда диссертанттын жеке авторлугу менен жарык көргөн 6 макалада чагылдырылган.

8. Авторефераттын диссертациянын мазмунуна шайкеш келиши.

Автореферат диссертациянын мазмунуна, анда коюлган изилдөөнүн максаты менен милдеттерине, негизинен, шайкеш келет. Кээ бир формалдык

айырмачылыктарды эске албаганда, диссертацияда орун албаган кошумча, ашыкча же жаңы маалыматтар жок. Авторефератка коюлуучу талаптар сакталган.

9. Диссертациянын мазмунунда жана жасалгаланышында кезиккен айрым мүчүлүштүктөр.

Диссертациянын жана авторефераттын мазмунунда, жасалгаланышында орун алган төмөнкүдөй айрым жагдайлар боюнча сын-пикир, сунуш айтууга болот.

1. Иште *салыштырма-тарыхый* деген түшүнүк колдонулган, ал *тектештирме-тарыхый* деген түшүнүк менен алмаштырылууга тийиш. Анткени изилдөө тектеш эки тил боюнча болуп жатат.
2. Текст ичинде шилтемелерди берүүдө бирдейлик сакталбай калган, мисалы, айрым шилтемелерде автор, эмгектин чыккан жылы, бети көрсөтүлсө, айрымдарында автор, эмгектин чыккан жылы (көбүн эсе түрк авторлорунун эмгектерине кайрылганда), айрымдарында болсо эмгектин аталышы, бети көрсөтүлгөн.
3. 26-бетте изилдөөнүн методдору тууралуу 1 гана сүйлөм берилген, бул диссертацияга коюлуучу талаптарга жооп бербейт. Иште тигил же бул методдун колдонулуш шартына жана мүнөзүнө кененирээк түшүндүрмө берилиши керек эле.
4. 2-бапта дыйканчылык өсүмдүктөрүнүн, өсүмдүктөрдү өстүрүү процесстеринин аталыштарын дагы толуктоо менен, эки тилдеги жалпылык-айырмачылыктарды дааналоого болот эле. Мисалы, өсүмдүк аталыштарын *капуста, чамгыр, жусай* сыяктуу кеңири тараган аталыштар, тоют өсүмдүктөрүнүн аталыштары (*беде, эспарцет* ж.б.), өсүмдүктөрдү өстүрүү процесстерин *байлоо, түйүлүү, бышуу* менен толуктоого болмок.
5. 43-бетте *согон* сөзү түрк тилинде гана эмес, кыргыз тилинде да (жапайы пияз маанисинде) сакталып калганын; 51-бетте *өзөк* сөзү кыргыз тилинде *сабак* сөзү менен параллель, синоним катары көп колдонулуп жүргөнүн кошумчалай кетүү; 64-бетте *балтала*- сөзүн түздөн түз дыйканчылык эмгек процессинин аталышы катары эмес, дыйканчылыкка байланыштуу ырым-жырымдын аталышы катары кароо жөндүү.
6. Иште айрым бир орфографиялык, пунктуациялык каталар, арбын техникалык каталар (биригип калган сөздөр), шрифттердин түрдүү өлчөмдө болуп калышы (мис. 33-бет, 2-абзацта) кездешет.

**Жогоруда айтылгандардын негизинде К.Тыныстанов атындагы
Ысык-Көл мамлекеттик университетинин кыргыз тили кафедрасынын
отурумуну чечим кылат:**

1. Семиз Кенандын 10.02.06 – түрк тилдери адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазган “Кыргыз жана түрк тилдериндеги дыйканчылык лексикасынын калыптанышы жана өнүгүшү” деген аталыштагы диссертациялык изилдөөсү диссертант тарабынан жекече аткарылган. КР ЖАКтын кандидаттык диссертацияларына коюлуучу талаптарына толук жооп берген иш деп эсептелсин жана ачык коргоого сунуш кылынсын.
2. Семиз Кенандын 10.02.06 – түрк тилдери адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын алууга татыктуу деп табылсын (макул-10, каршы-жок, калыс-жок).

Диссертациялык иш К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин кыргыз тили кафедрасынын 2020-жылдын 20-январында кафедра башчысынын милдетин аткаруучу, ф.и.к. Т.Ж.Асирдинова, ф.и.д., проф. А.Т.Дунканаев, ф.и.д., проф. А.Э.Абдыкеримова, ф.и.д., проф. Ж.Осмонова, ф.и.д., проф. А.Иманов, ф.и.д., проф. Ү.Асаналиев, ф.и.к., доц. А.К.Койлубаева, ф.и.к. А.А.Анапияева, ф.и.к. Д.Н.Исмаилова, катчы Ж.Түмөнбаевалардын катышуусу менен өткөн отурумунда талкууланып, жактырылган (протокол №5). Корутунду пикир проф. ф.и.к., доцент А.К.Койлубаева ф.и.к., доцент Т.Ж.Асирдинова тарабынан жыйынтыкталып түзүлгөн.

Кафедра башчысынын милдетин аткаруучу,
филология илимдеринин кандидаты

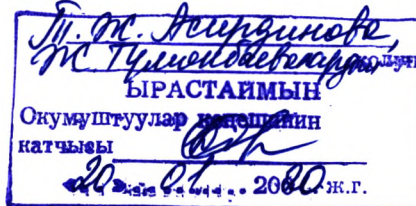

Ж.Асирдинова

Катчы

*Диссертациялык иш катчыга
2020-жылдын 20-январында
кечирген чыгаруу
Р. Жамал*

Ж.Түмөнбаева.